

*Ісагова Н. М.,
аспірантка кафедри
кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0002-9603-6010*

*Науковий керівник:
Сергєєва Д. Б.,
доктор юридичних наук, професор кафедри
кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
адвокат*

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.3-4/280-292>

УДК 343.985.7

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ, ВЧИНЕНИХ З ОСОБЛИВОЮ ЖОРСТОКІСТЮ, ТА АЛГОРИТМ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування вбивств, вчинених з особливою жорстокістю.

Мета статті – дослідити зміст визначення типової слідчої ситуації та на підставі системного аналізу матеріалів практики досудового розслідування вбивств, вчинених з особливою жорстокістю, сформулювати перелік типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування злочинів цього виду, а також запропонувати типові алгоритми їх вирішення.

На підставі системного аналізу наукової криміналістичної літератури та матеріалів слідчо-судової практики розслідування злочинів досліджуваного виду, зроблено висновок про те, що саме слідча ситуація, що складається на певному етапі розслідування (початковому чи подальшому), зумовлює його організацію, визначає послідовність процесуальних дій та їх організаційно-тактичне забезпечення.

Слідчу ситуацію розглянуто як уяву, абстрактну, штучну інформаційну модель, яка є результатом узагальнення практики розслідування кримінальних правопорушень окремого виду, так і реальну сукупність умов, даних факторів, що існують на певному етапі розслідування.

Результати системного аналізу кримінальних проваджень, відкритих за ознаками злочину, передбаченого п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України, дають підстави для висновку, що на початковому етапі розслідування формуються наступні типові слідчі ситуації: вбивство з особливою жорстокістю вчинене за умов очевидності, встановлені свідки події, злочинець затриманий на місці вчинення злочину; вбивство з особливою жорстокістю вчинене за умов очевидності, встановлені свідки події, є установчі (вихідні) дані про злочинця, який втік з місця вчинення злочину; вбивство з особливою жорстокістю вчинене за умов очевидності, встановлені свідки події, установчі дані про злочинця відсутні або вкрай обмежені, злочинець втік з міс-

ця вчинення злочину; вбивство з особливою жорстокістю вчинене за умов неочевидності, в наявності є дані про подію кримінального правопорушення, що мають високий рівень ймовірності, злочинець затриманий на місці події; вбивство з особливою жорстокістю вчинене за умов неочевидності, в наявності є дані про подію кримінального правопорушення та особу злочинця, що мають високий рівень ймовірності; вбивство з особливою жорстокістю вчинене за умов неочевидності, в наявності є лише ймовірні дані (припущення) про подію та спосіб вчинення злочину, дані про злочинця відсутні.

Запропоновані алгоритми процесуальних дій слідчого та непроцесуальних заходів, що доцільно проводити в кожній типовій слідчій ситуації. Визначені основні організаційні й тактичні особливості прийняття рішення про проведення й безпосередньо проведення слідчих (розшукових) дій (допиту свідків, підозрюваного, обшуку, слідчих оглядів, у тому числі освідчування, призначення судових експертиз тощо) з метою підвищення ефективності розслідування на його початковому етапі.

Ключові слова: досудове розслідування, вбивство з особливою жорстокістю, слідча ситуація, слідчі (розшукові) дії, організація і тактика слідчих (розшукових) дій

Постановка проблеми. Сучасна криміналістична методика розслідування будь-якого виду злочину містить у собі такий елемент, як типові слідчі ситуації початкового і подальшого етапів розслідування. Це обумовлюється, в першу чергу, тим, що у будь-якому кримінальному провадженні хід і результати початкового етапу розслідування пов'язані з аналізом слідчої ситуації, яка складається. Саме визначення слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування, майже завжди є підставою для висунення основних слідчих версій, планування алгоритму їх перевірки та використання організаційно-тактичного арсеналу проведення конкретних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій та непроцесуальних заходів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теорія слідчої ситуації є достатньо розробленою в криміналістичній науці, насамперед, завдяки науковим пошукам таких відомих вчених-криміналістів, як В.П. Бахіна, С.В. Великанова, В.К. Весельського, В.А. Журавля, І.В. Калініної, В.В. Кікінчука, В.С. Кузьмічова, Є.Д. Лук'янчикова, О.В. Пчеліної, Р.Л. Степанюка, С.С. Чернявського,

Є.С. Хижняка, В.М. Шевчука, В.Ю. Шепітька та інших фахівців.

Слідча ситуація у криміналістичній науці визначається як:

– своєрідна інформаційна модель, що склалася у суб'єкта розслідування на основі пізнання реальних умов розслідування¹;

– сукупність умов, даних та інших факторів, що безпосередньо чи опосередковано впливають на особу, яка наділена правовим статусом, у певний момент розслідування нею окремого виду злочину й диктують чітку послідовність інтелектуальної діяльності як закономірного й властивого кожному розумового процесу (інколи на підсвідомому рівні), котрий знаходить своє відбиття в прийнятті відповідних процесуально обґрунтованих рішень²;

– наукова абстракція, яка сформована на підставі апріорних знань, є результатом узагальнення та аналізу значного емпіричного матеріалу, в якій відбиті найзагальніші риси, що характеризують перебіг і стан розслідування на певному етапі (вихідному, початковому, наступному)³;

– сформульована на підставі аналізу практики розслідування певної катего-

¹ В.С. Кузьмичов, Криміналістика: навчальний посібник / В.С. Кузьмичов, Г.І. Прокопенко; за заг. ред. В.Г. Гончаренка, Є.М. Моїсєєва (Київ, Юрінком Інтер, 2001) 192.

² В.В. Кікінчук, Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування викрадень бюджетних коштів в агропромисловому комплексі (2013) 2 (49) *Право і безпека* 135.

³ В.А. Журавель, Ситуаційний підхід до формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів (2008) 8 *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики* 106.

рії злочинів, абстрагована штучна модель, що відбиває стан наявної в слідчого інформації про обставини злочину й обставини, що склалися на певному етапі розслідування¹;

– інформаційна модель із найважливішими властивостями й ознаками процесу розслідування в кримінальних провадженнях щодо злочинів певної категорії²;

– сукупність об'єктивних положень, що виникають передусім на початковому етапі розслідування в разі незначного обсягу інформації та часто дублюються в практиці розслідування. Інформація про типові слідчі ситуації є результатом узагальнення практики розслідування певного виду злочинів³;

– об'єктивна реальність, фактична обстановка, результат її пізнання, дані про неї – віддзеркалення цієї обстановки, яка використовується для її з'ясування та дії на неї з метою розкриття злочинів^{4,5} тощо.

Мета статті – дослідити зміст визначення типової слідчої ситуації та на підставі системного аналізу матеріалів практики досудового розслідування вбивств, вчинених з особливою жорстокістю, сформулювати перелік типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування злочинів цього виду, а також запропонувати типові алгоритми їх вирішення.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Системний аналіз криміналістичної літератури дозволяє дійти висновку, що слідчу си-

туацію визначають як уявну, абстрактну, штучну інформаційну модель, яка є результатом узагальнення практики розслідування кримінальних правопорушень окремого виду, так і реальну сукупність умов, даних факторів, що існують на певному етапі розслідування.

Її значення полягає у тому, що вона зумовлює тактику й організацію провадження конкретних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій^{6,7} є одним із визначальних інструментів слідчого, що дає змогу максимально збільшити ефективність розслідування злочинів, а володіння типовими слідчими ситуаціями дозволяє слідчому виявити коло пріоритетних завдань, мінімізувати вплив чи уникнути нецільової витрати часу й сил. На основі порівняння типової слідчої ситуації та ситуації, що склалася під час розслідування конкретного злочину, використовуючи взаємозв'язки між елементами криміналістичної характеристики цієї групи злочинів, слідчий зможе оптимально спланувати процес розслідування та найефективніше розв'язати завдання встановлення особи, яка вчинила злочин⁸.

Виокремлюючи типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування вбивств, вчинених з особливою жорстокістю, варто погодитися з думкою В. М. Шевчука про те, що слідчі ситуації насамперед виокремлюються залежно від повноти вихідних даних про злочин, а також суттєво відрізняються від того,

¹ Р. Л. Степанюк, Ситуаційний підхід у формуванні методик розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України (2013) 3 (50) *Право і безпека* 111.

² С. С. Чернявський, Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства (дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010) 405.

³ І. В. Калініна, Ситуаційна обумовленість розслідування господарських злочинів, пов'язаних із підробленням документів (2013) 26 (65) *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского* 215.

⁴ В. П. Бахин, Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002) (Київ, 2002) 189–190.

⁵ М. А. Погорецький, З. М. Топорецька, Розслідування зайняття гральним бізнесом: процесуальні й криміналістичні засади: монографія (Київ, Алерта, 2015) 84.

⁶ В. К. Весельський, Слідча ситуація як категорія криміналістичної тактики (2011) 25 *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)* 195.

⁷ М. Погорецький, Д. Сергєєва, Щодо визначення поняття «організація» у криміналістичній науці та його співвідношення із криміналістичною тактикою (2012) 93 *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки* 14–17.

⁸ Є. С. Хижняк, Типові слідчі ситуації при розслідуванні статевих злочинів (2012) 4 *Південноукраїнський правничий часопис* 197.

за яких умов вчинено злочин – очевидно-сті чи неочевидності. Виокремлення типових слідчих ситуацій можливе за умови, якщо в основі типізації закладено ставлення підозрюваного до повідомлення про підозру¹. Типовими науковці і практики, як правило, вважають слідчі ситуації, найбільш часто повторювані, коли при розслідуванні злочину діють загальні закономірності механізму вчинення злочину та утворення джерел доказової інформації².

Таким чином, на підставі системного аналізу наукових криміналістичних джерел, присвячених теорії слідчої ситуації, у тому числі у кримінальних провадженнях про вбивства³ та вивчених нами матеріалів судово-слідчої практики щодо розслідування вбивств, вчинених з особливою жорстокістю, пропонуємо наступні види типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування вбивств, вчинених з особливою жорстокістю:

- вбивство з особливою жорстокістю вчинене за умов очевидності, встановлені свідки події, злочинець затриманий на місці вчинення злочину;

- вбивство з особливою жорстокістю вчинене за умов очевидності, встановлені свідки події, є установчі (вихідні) дані про злочинця, який втік з місця вчинення злочину;

- вбивство з особливою жорстокістю вчинене за умов очевидності, встановлені свідки події, установчі дані про злочинця відсутні або вкрай обмежені, злочинець втік з місця вчинення злочину;

- вбивство з особливою жорстокістю вчинене за умов неочевидності, в наявності є дані про подію кримінального правопорушення, що мають високий рівень ймовірності, злочинець затриманий на місці події;

- вбивство з особливою жорстокістю вчинене за умов неочевидності, в на-

явності є дані про подію кримінального правопорушення та особу злочинця, що мають високий рівень ймовірності;

- вбивство з особливою жорстокістю вчинене за умов неочевидності, в наявності є лише ймовірні дані (припущення) про подію та спосіб вчинення злочину, дані про злочинця відсутні.

Розслідування вбивств з особливою жорстокістю в переважній більшості (близько 98 % вивчених нами матеріалів кримінальних проваджень) розпочинаються з проведення невідкладної слідчої (розшукової) дії, що може проводитися до внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), а саме оглядом місця події. Тому вважаємо доцільним визначати слідчу ситуацію як реальну сукупність умов, даних факторів, що існують на початковому етапі розслідування, враховуючи його результати, проміжні та кінцеві.

Призначення судово-медичної експертизи трупа з метою встановлення причин смерті є обов'язком слідчого, прокурора, передбаченим п. 1 ч. 2 ст. 242 КПК України. Цей вид судово-медичної експертизи проводиться у 100 % кримінальних проваджень, що були нами вивчені, тому не будемо включати цю процесуальну дію до алгоритму дій слідчого в кожній слідчій ситуації.

У слідчій ситуації, коли вбивство з особливою жорстокістю вчинене за умов очевидності, встановлені свідки події, злочинець затриманий ще до приїзду слідчо-оперативної групи на місці вчинення злочину, одночасно з проведенням огляду місця події здійснюються процесуальні заходи із затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення.

За умов негайного внесення відповідних відомостей до ЄРДР та початку

¹ В М Шевчук, Слідчі ситуації та їх вплив на розробку тактичних операцій (2013) 6–3 (2) *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету* 126.

² М А Погорецький, М О Ленко, Д Б Сергеева, Процесуальні та криміналістичні засади початкового етапу розслідування терористичних актів, вчинених з використанням саморобного вибухового пристрою: монографія / за ред. проф. М А Погорецького (Київ, Алерта, 2014) 127.

³ Розслідування окремих видів злочинів: навчальний посібник / Погорецький М А Бишевець О В, Сергеева Д Б та ін.; за ред. М А Погорецького та Д Б Сергеевої (Київ, Алерта, 2015) 41–42.

досудового розслідування доцільним є проведення допитів свідків, кожного окремо, використовуючи організаційно-тактичний комплекс допиту свідків. При цьому свідків доцільно допитувати за можливості якнайшвидше, у зручному для цього місці. Це не може бути безпосередньо місце події, оскільки там здійснюється його огляд і може статися привнесення сторонніх слідів на місце вчинення злочину. Більше того, допит особи на місці події має власні тактичні завдання, як правило, притаманні подальшому етапу розслідування. Але й не варто відкладати допит свідків – очевидців злочину, які володіють цінною для слідчого інформацією з тим, щоб викликати їх на допит за місцем проведення досудового розслідування, оскільки важлива для слідства інформація внаслідок такого відкладення може бути викривлена (змінена) свідком з об'єктивних і суб'єктивних причин. У разі неможливості внесення відповідних відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР проводиться опитування свідків.

За результатами огляду місця події щодо об'єктів, вилучених у ході його проведення, необхідно призначити всі необхідні судові експертизи (дактилоскопічні, трасологічні, холодної зброї, ботанічні, наркотичних речовин і засобів, криміналістичні експертизи матеріалів, речовин і засобів тощо). Особливу увагу слід приділити об'єктам біологічного походження – крові, спермі, слині, часткам тіла (мозкової речовини, тканин органів) та іншим, які внаслідок можливих погіршностей у правилах вилучення та упакування з часом можуть бути втраченими для дослідження.

Слід зауважити, що за чинним КПК України, на відміну від осіб, що мають інший процесуальний статус (свідка, потерпілого), затримана особа, підозрювана у вчиненні злочину, може бути допитана негайно після затримання у процесуальному статусі підозрюваного. Системний аналіз ст. ст. 208, 209, 210

КПК України переконливо свідчить, що особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі, застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин, то уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати цю особу (п. п. 1–3 ч. 1 ст. 208 КПК України). При цьому затримана особа може бути обшукана з дотриманням правил, передбачених ч. 7 ст. 223, ст. 236 КПК України.

Згідно з ст. 209 КПК України особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою.

Далі закон чітко визначає, що уповноважена службова особа зобов'язана доставити затриману особу до найближчого підрозділу органу досудового розслідування, в якому негайно реєструється дата, точний час (година і хвилини) доставлення затриманого та інші відомості, передбачені законодавством (ч. 1 ст. 210 КПК України). Затримана без ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання повинна бути доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу. Строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати сімдесяти двох годин з моменту затримання (ст. 211 КПК України).

Подання клопотання про застосування запобіжного заходу, порядок розгляду такого клопотання та інші процесуальні питання детально регламентовані відповідними положеннями КПК України і не є предметом нашого дослідження. Зауважимо лише, що на момент подання такого клопотання до слідчого судді та його розгляду, особа, затримана

за підозрою у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого правопорушення, повинна мати процесуальний статус підозрюваного (ч. 1 ст. 193, п. 1 ч. 1 ст. 194 КПК України), письмове повідомлення про підозру затриманій особі має бути вручене не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту її затримання (ч. 2 ст. 278 КПК України). Письмове повідомлення про підозру складається прокурором або слідчим за погодженням з прокурором та містить відомості, передбачені ст. 277 КПК України. Права підозрюваного визначені ст. 42 КПК України.

Таким чином, ураховуючи викладені вище положення КПК України, показання, отримані під час допиту затриманої на місці вчинення вбивства з особливою жорстокістю особи, без забезпечення реалізації її прав, зокрема права на обов'язкову участь захисника, права не говорити нічого з приводу підозри проти неї, або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, мають бути визнані недопустимим доказом, отриманим внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, а саме порушення права особи на захист (п. 3 ч. 2 ст. 87 КПК України) та отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права (п. 4 ч. 2 ст. 87 КПК України).

Так само недопустимими доказами мають бути визнані протоколи інших слідчих (розшукових) дій, куди подекуди вносять показання фактично затриманої особи без роз'яснення та забезпечення її процесуальних прав. Аналіз матеріалів слідчо-судової практики свідчить, що як такі докази, як правило, надаються протоколи огляду місця події, куди у вигляді заяви, що підлягає занесенню до протоколу (ч. 4 ст. 237 КПК України), заносять зізнавальні показання затриманої особи.

Підсумовуючи викладене зазначимо, що незважаючи на тактичну необхідність невідкладності допиту підоз-

рюваної особи, затриманої на місці вчинення злочину, у тому числі й вбивства з особливою жорстокістю, фіксації відомостей, якщо затримана особа такі повідомляє чи наявності інших обставин, насамперед мають бути виконані всі передбачені законом процесуальні дії – роз'яснені права підозрюваного, забезпечене право на захист й лише далі – проведений допит підозрюваного в порядку, передбаченому КПК України. При цьому слід зауважити, що слідчий не має процесуального обов'язку проводити допит підозрюваної особи відразу після вручення їй повідомлення про підозру, як це було за чинності КПК України 1960 р. Це питання вирішується слідчим у кожному конкретному випадку, виходячи із тактичних міркувань.

У ході затримання особи, яку застали під час вчинення вбивства з особливою жорстокістю, безпосередньо після його вчинення, якщо очевидець або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин, уповноважена службова особа, що здійснює затримання, слідчий, прокурор може здійснити обшук цієї особи з дотриманням правил, передбачених ч. 7 ст. 223, ст. 236 КПК України.

Зауважимо, що на практиці такий обшук затриманої особи перед її транспортуванням (доставленням) до найближчого органу досудового розслідування здійснюється обов'язково, оскільки затримана особа може мати при собі зброю, вибухонебезпечні предмети, інші знаряддя, якими може спричинити фізичну шкоду як собі, так і працівникам правоохоронних органів та іншим особам. З метою безпеки доставлення, а також зважаючи на те, що особа може мати при собі на момент затримання знаряддя й засоби вчинення вбивства з особливою жорстокістю (ніж, мотузка тощо), інші речові докази (наприклад, предмети, цінності, викрадені з місця вчинення вбивства або у потерпілої особи), проводиться обшук у порядку ч. 3 ст. 208 КПК

Україні з дотриманням правил, передбачених ч. 7 ст. 223, ст. 236 КПК України.

З метою виявлення та вилучення на одязі, в якому був затриманий підозрюваний, на його тілі слідів кримінального правопорушення, а також виявлення особливих прикмет, за якими підозрюваний був впізнаний та описаний (наприклад, методом «словесного портрету») свідками, потерпілими, проводиться його освідчування відповідно до положень, закріплених у ст. 241 КПК України. Під час освідчування особи, яка підозрюється у вчиненні вбивства з особливою жорстокістю, можуть бути виявлені сліди боротьби або опору потерпілого на тілі підозрюваного, сліди боротьби, сліди біологічних речовин та інші сліди на його одязі. Ст. 241 КПК України, що встановлює процесуальний порядок освідчування, передбачає можливість вилучення таких слідів. Оскільки одяг, на якому виявлені сліди, є предметом-носієм таких слідів, або так званим предметом-підложкою, то за можливості вилучається увесь елемент одягу зі слідом та в подальшому направляється на відповідне експертне дослідження (трасологічну експертизу, біологічну, ґрунтознавчу, експертизу волокон тощо).

З метою встановлення наявності чи відсутності обтяжуючих покарання обставин, а саме вчинення вбивства з особливою жорстокістю у стані алкогольного, наркотичного сп'яніння, слід призначити щодо підозрюваного судово-медичну експертизу алкогольного та наркотичного сп'яніння. На наш погляд, цей захід є обов'язковим та невідкладним у силу наступних обставин.

Вчинення кримінального правопорушення особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів (п. п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України), є обставиною, що визнається обтяжуючою та підлягає доказуванню у кримінальному провадженні.

Ця обставина може бути доведена, у тому числі, показаннями свідків, які підтверджують факт вживання підозрюваним алкоголю, наркотичних речовин безпосередньо перед вчиненням вбивства з особливою жорстокістю, або придбання ним відповідних напоїв або речовин. Важливими є й показання самого підозрюваного, надані ним у ході допиту або опитування під час затримання на місці події. Про запах алкоголю (часто «різкий запах алкоголю», порушення координації рухів, уповільнення мовлення тощо) зазначається також в рапорті уповноваженої особи, яка здійснила затримання. Проте, як свідчить судово-слідча практика, саме судово-медична експертиза алкогольного та наркотичного сп'яніння як об'єктивне, незалежне і неупереджене дослідження, за результатами якого складається висновок експерта, є більш важливою процесуальною дією, ніж зазначені вище, з огляду на її результат – прямий доказ обставини, що підлягає доказуванню у кримінальному провадженні.

Призначення щодо підозрюваного судово-медичної експертизи алкогольного та наркотичного сп'яніння є невідкладним заходом, зважаючи на природні процеси резорбції та елімінації, тобто всмоктування, поширення та встановлення дифузної рівноваги речовини в тканинах організму та подальшого її видалення з організму.

Іноді помилково за наркотичне чи алкогольне сп'яніння приймають винятковий стан, який становить собою групу тимчасових розладів психічної діяльності, що характеризуються раптовим початком, нетривалим паморочним затьмаренням свідомості (протягом хвилин чи годин), амнезією і розвиваються у людей без ознак психічної хвороби. До виняткових станів належать: патологічний афект, патологічне сп'яніння, патологічне «просоння», реакція «короткого замикання»¹.

¹ Судова медицина: підручник для ВНЗ / О. І. Герасименко, А. Г. Антонов, К. О. Герасименко, Н. О. Комісарова, М. Л. Комісаров. Вид. 3-тє, переробл. і допов. (Київ, КНТ, 2016) 443.

На наш погляд, слід погодитися з фахівцями¹, що призначення і проведення судово-психіатричної експертизи є необхідною процесуальною дією на початковому етапі розслідування вбивств, вчинених з особливою жорстокістю, що проводиться з метою встановлення або виключення наявності у підозрюваного психічних станів чи психічних хвороб, які обмежують або виключають його осудність.

Так, згідно з положеннями ст. 509 КПК України слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані залучити експерта (експертів) для проведення психіатричної експертизи у разі, якщо під час кримінального провадження будуть встановлені обставини, які дають підстави вважати, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному або обмежено осудному стані або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. Такими обставинами, зокрема, є:

1) наявність згідно з медичним документом у особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання;

2) поведінка особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння або після нього була або є неадекватною (затмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті тощо).

Ці обставини встановлюються шляхом направлення слідчим відповідних запитів про перебування особи на спеціальному обліку психічно хворих осіб, який здійснюють обласні, міські та районні психоневрологічні диспансери, психоневрологічні кабінети районних поліклінік і центральні районні лікарні; шляхом тимчасового доступу до медичної документації підозрюваного за місцем укладення ним декларації на отримання медичної допомоги, в результаті проведення обшуку за місцем його проживання тощо.

Висновок про неадекватність поведінки підозрюваного під час вчинення вбивства з особливою жорстокістю робиться шляхом оцінки і системного аналізу обстановки місця події, показань очевидців та самого підозрюваного, інших даних. Разом з тим, встановлюючи випадки обов'язкового призначення судово-психіатричної експертизи, кримінальний процесуальний закон не обмежує слідчого у такому праві, встановлюючи застереження у ч. 2 ст. 509 КПК України, а саме у разі необхідності здійснення тривалого спостереження та дослідження особи може бути проведена стаціонарна психіатрична експертиза, для чого така особа направляється до відповідного медичного закладу на строк не більше двох місяців. Питання про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи вирішується під час досудового розслідування – ухвалою слідчого судді за клопотанням сторони кримінального провадження в порядку, передбаченому для подання та розгляду клопотань щодо обрання запобіжного заходу, а під час судового провадження – ухвалою суду².

Згідно з ч. 2 ст. 503 КПК України, якщо під час досудового розслідування, у тому числі й за результатами судово-психіатричної експертизи, будуть встановлені підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, слідчий, дізнавач, прокурор виносить постанову про зміну порядку досудового розслідування і продовжує його згідно з правилами, передбаченими Главою 39 «Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру» КПК України.

У слідчих ситуаціях, коли вбивство з особливою жорстокістю вчинене

¹ М А Погорельський, В І Сліпченко, Складні питання, що виникають при призначенні судово-психіатричної експертизи (2010) 8 (120) *Вісник Верховного Суду України* 30–35.

² Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>> дата звернення 10.11.2023.

за умов очевидності, встановлені свідки події, є установчі (вихідні) дані про злочинця, який втік з місця вчинення злочину, або вони обмежені чи відсутні, одночасно з оглядом місця події або відразу по його закінченню, проводяться наступні заходи: переслідування і затримання злочинця за слідами або указаними очевидцями напрямками його переміщення, у тому числі з використанням роботи службового собаки; організація загороджувальних заходів, у тому числі в місцях можливого перебування або появи злочинця; проведення розшукових заходів у місцях перебування осіб, схильних до вчинення правопорушень (у тому числі збуту викраденого майна); виявлення свідків та очевидців події, опитування (у разі внесення відомостей в ЄРДР – допит) з цією метою осіб, які проживають або працюють поблизу місця вчиненого діяння, а також осіб, які могли перебувати на можливих шляхах руху злочинця до та від місця події; встановлення базових станцій операторів мобільного (рухомого) зв'язку, що обслуговують територію, на якій знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення, та можливих напрямків руху особи, яка його вчинила, а також інших місць з урахуванням обставин кримінального правопорушення; проведення поквартирного чи подвірного обходу для збирання відомостей про подію, обстеження місцевості в районі вчинення кримінального правопорушення, виявлення загублених, викинутих правопорушником знарядь учиненого діяння, інших предметів, отримання додаткової інформації про подію та осіб, які вчинили кримінальне правопорушення; орієнтування особового складу органів та підрозділів поліції на території обслуговування, на якій учинено кримінальне правопорушення, та суміжних територіях, а також (за не-

обхідності) представників громадськості про характер, час, місце і спосіб учинення кримінального правопорушення, кількість осіб, які його вчинили, їх зовнішність, прикмети викраденого та про інші відомості, що мають значення для встановлення правопорушників та їх розшуку; використання можливостей баз (банків) даних єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України та інших інформаційних ресурсів, а також засобів масової інформації; перевірку осіб за базами (банками) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України, та іншими інформаційними ресурсами, передбаченими ст. ст. 26, 27 Закону України «Про Національну поліцію»¹; інші передбачені законодавством заходи та дії, необхідні для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила².

У слідчій ситуації, коли вбивство з особливою жорстокістю вчинене за умов неочевидності, в наявності є дані про подію кримінального правопорушення, що мають високий рівень ймовірності, злочинець затриманий на місці події, алгоритм дій тотожний із першою слідчою ситуацією, проте відсутні показання свідків-очевидців злочину. Фактично увага повинна бути зосереджена на якісному огляді місця події, допиті підозрюваного та зіставленні фактичних даних, отриманих в їх результаті. Ця слідча ситуація виокремлюється з огляду на те, що відсутні показання очевидців злочину, які можуть усунути прогалини або нівелювати суперечності між результатами огляду місця події і показаннями підозрюваного. Саме тому важливо дотримуватися усіх принципів огляду місця події, а виявлені під час його проведення об'єкти направляти на відповідні експертні дослідження. У цій слідчій

¹ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>> дата звернення 10.11.2023.

² Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: Наказ, Інструкція від 07.07.2017 № 575 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>> дата звернення 10.11.2023.

ситуації після допиту підозрюваного та оцінки наявних матеріалів кримінального провадження доцільно проводити додаткові або повторні огляди місця події. За наявності висновків експертів, доцільно проводити повторні допити підозрюваного, застосовуючи тактичні прийоми пред'явлення доказів (висновки експерта, речові докази та ін.) Всі інші процесуальні дії, зазначені у першій слідчій ситуації, також необхідні.

Слідча ситуація, коли вбивство з особливою жорстокістю вчинене за умов неочевидності, в наявності є лише ймовірні дані (припущення) про подію та спосіб вчинення злочину, дані про злочинця відсутні, є найбільш складною, несприятливою, оскільки характеризується високим ступенем припущень щодо різних обставин кримінального правопорушення. Важливим є якісний огляд місця події з дотриманням усіх принципів цієї слідчої (розшукової) дії та фактичні дані, встановлені в ході судово-медичної експертизи трупа. У цій слідчій ситуації, що характеризується браком вихідної інформації про подію та особу злочинця, слідчий має висувати і перевіряти значну кількість криміналістичних версій щодо: характеру події, обставин вчинення злочину, осіб, які могли його вчинити, їх мети і мотивів. За правилами криміналістичного версіювання, з метою об'єктивності розслідування до кожної висунутої версії повинна формулюватися і перевірятися так звана «контрверсія». У практиці зустрічаються випадки вчинення умисних вбивств з особливою жорстокістю на замовлення (ч. 2 п. 4, п. 11)¹, що має свої особливості для розслідування й розкриття цього злочину і є окремим предметом дослідження.

Зважаючи на великий обсяг процесуальних заходів, що проводяться у цій слідчій ситуації, доречно організувати слідчо-оперативну групу, яка займатиметься розслідуванням вбивства з особливою жорстокістю під єдиним керів-

ництвом слідчого, що регламентовано розділом V «Організація роботи СОГ під час досудового розслідування кримінальних правопорушень» Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої Наказом МВС України № 575 від 07.07.2015.

Відповідно до зазначеної Інструкції діяльність СОГ здійснюється на підставі плану проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, який розробляється з урахуванням наданих обґрунтованих пропозицій усіх працівників, включених до складу СОГ. У зазначеному плані відображаються версії вчинення кримінального правопорушення, заходи, спрямовані на їх перевірку, а також зазначаються конкретні виконавці та строки виконання. План погоджується керівниками органу досудового розслідування і оперативного підрозділу та затверджується керівником територіального органу, підрозділу поліції. Якщо план проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій виконано, а кримінальне правопорушення залишається нерозкритим, розроблюється план додаткових заходів. Виконання зазначених планів контролюється керівниками органу досудового розслідування та відповідних оперативних підрозділів за напрямками роботи.

Працівники оперативних підрозділів, включені до складу СОГ, щотижня інформують слідчого – керівника СОГ про стан виконання наданих письмових доручень та запланованих заходів, а на його вимогу надають документи, що підтверджують обсяги проведеної ними роботи. Вони також самостійно надають слідчому обґрунтовані пропозиції щодо необхідності проведення конкретних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

¹ М. А. Погорецький, *Причини вбивств на замовлення. Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 31 жовт. 2008 р.): у 2 ч. (Запоріжжя, ЮІ ДДУВС, 2008) ч. 1. 142–144.

Результати роботи СОГ з виявлення осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, розглядаються на оперативних нарадах при керівникові територіального органу, підрозділу поліції за участю керівників органу досудового розслідування та інших структурних підрозділів органу, підрозділу поліції щомісяця, а стан досудового розслідування кримінальних правопорушень, які викликали значний суспільний резонанс, щотижня¹.

Висновки. Типову слідчу ситуацію можна визначити як уявну, абстрактну, штучну інформаційну модель події, яка є результатом узагальнення практики розслідування кримінальних правопорушень окремого виду.

Сформульований перелік типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування вбивств, вчинених з особливою жорстокістю, та запропоновані алгоритми дії слідчого в кожній з них спрямований на підвищення ефективності розслідування, дозволить слідчому виявити коло пріоритетних завдань, мінімізувати вплив чи уникнути нецільової витрати часу й сил. На основі порівняння типової слідчої ситуації та ситуації, що склалася під час розслідування конкретного злочину, використовуючи взаємозв'язки між елементами криміналістичної характеристики цієї групи злочинів, слідчий зможе оптимально спланувати процес розслідування та найефективніше розв'язати завдання початкового етапу розслідування.

REFERENCES

LIST OF LEGAL DOCUMENTS

LEGISLATION

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>> data zvernennia 10.11.2023 [in Ukrainian].
2. Pro Natsionalnu politsiu [About the National Police] Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 580-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>> data zvernennia 10.11.2023 [in Ukrainian].
3. Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii vzaiemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy v zapobihanni kryminalnym pravoporushenniam, yikh vyivlenni ta rozsliduvanni [On the approval of the Instruction on the interaction of pre-trial investigation bodies with other bodies and units of the National Police of Ukraine regarding the prevention of criminal offenses and their investigation] Nakaz, Instruksiia vid 07.07.2017 № 575 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>> data zvernennia 10.11.2023 [in Ukrainian].

BIBLIOGRAPHY

AUTHORED BOOKS

4. Bakhyn V P, *Krymynalystyka. Problemii y mneniya (1962–2002)* [Problems and opinions (1962–2002)] (Kyiv, 2002) 286 [in Russian].
5. Kuzmichov V S, *Kryminalystyka* [Criminology] / V S Kuzmichov, H I Prokopenko; za zah. red. V H Honcharenka, Ye M Moiseieva (Kyiv, Yurinkom Inter, 2001) 368 [in Ukrainian].
6. Pohoretskyi M A, Lenko M O, Serhieieva D B, *Protseualni ta kryminalistychni zasady pochatkovoho etapu rozsliduvannia terorystychnykh aktiv, vchynenykh z vykorystanniam samorobnoho vybukhovoho prystroiu* [Procedural and forensic principles of the initial stage of the investigation of terrorist acts committed with the use of an improvised explosive device] / za red. prof. M A Pohoretskoho (Kyiv, Alerta, 2014) 300 [in Ukrainian].
7. Pohoretskyi M A, Toporetska Z M, *Rozsliduvannia zainiattia hralnym biznesom: protseualni y kryminalistychni zasady* [Investigating employment in gambling business: procedural and forensic principles] (Kyiv, Alerta, 2015) 226 [in Ukrainian].

¹ Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: Наказ, Інструкція від 07.07.2017 № 575 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>> дата звернення 10.11.2023.

8. *Rozsliduvannia okremykh vydiv zlochyniv* [Investigation of certain types of crimes] / Pohoretskyi M A Byshevets O V, Serhieieva D B ta in.; za red. M A Pohoretskoho ta D B Serhieievoi (Kyiv, Alerta, 2015) 536 [in Ukrainian].
9. *Sudova medytsyna* [Forensic medicine] / O I Herasymenko, A H Antonov, K O Herasymenko, N O Komissarova, M L Komissarov. Vyd.3-tie, pererobl. i dopov. (Kyiv, KNT, 2016) 630 [in Ukrainian].

JOURNAL ARTICLES

10. Kalinina I V, Sytuatsiyna obumovlenist rozsliduvannia hospodarskykh zlochyniv, pov'iazanykh iz pidroblenniam dokumentiv [Situational conditionality of the investigation of economic crimes related to the forgery of documents] (2013) 26 (65) *Uchenye zapysky Tavrycheskoho natsionalnoho unyversyteta ym. V. Y. Vernadskoho* 212–217 [in Ukrainian].
11. Khyzhniak Ye S, Typovi slidchi situatsii pry rozsliduvanni statevykh zlochyniv [Typical investigative situations in the investigation of sexual crimes] (2012) 4 *Pivdennoukraïnskyi pravychnyi chasopys* 197–199 [in Ukrainian].
12. Kikinchuk V V, Typovi slidchi situatsii pochatkovoho etapu rozsliduvannia vykraden biudzhetnykh koshtiv v ahropromyslovomu kompleksi [Typical investigative situations of the initial stage of the investigation of the theft of budget funds in the agro-industrial complex] (2013) 2 (49) *Pravo i bezpeka* 131–135 [in Ukrainian].
13. Pohoretskyi M, Serhieieva D, Shchodo vyznachennia poniattia «orhanizatsiia» u kryminalistychnii nauksi ta yoho spivvidnoshennia iz kryminalistychnoiu taktykoïu [Regarding the definition of the concept of «organization» in forensic science and its relationship with forensic tactics] (2012) 93 *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky* 14–17 [in Ukrainian].
14. Pohoretskyi M A, Slipchenko V I, Skladni pytannia, shcho vynykaiut pry pryznachenni sudovopsykhiatrychnoi ekspertyzy [Difficult issues arising in the appointment of forensic psychiatric examination] (2010) 8 (120) *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy* 30–35 [in Ukrainian].
15. Shevchuk V M, Slidchi situatsii ta ikh vplyv na rozrobku taktychnykh operatsiy [Investigative situations and their impact on the development of tactical operations] (2013) 6–3 (2) *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu* 125–129 [in Ukrainian].
16. Stepaniuk R L, Sytuatsiynny pidkhid u formuvanni metodykh rozsliduvannia zlochyniv, vchynenykh u biudzhetniy sferi Ukraïny [Situational approach in the formation of methods of investigation of crimes committed in the budgetary sphere of Ukraine] (2013) 3 (50) *Pravo i bezpeka* 110–115 [in Ukrainian].
17. Veselskyi V K, Slidcha situatsiia yak katehoriia kryminalistychnoi taktyky [Investigative situation as a category of forensic tactics] (2011) 25 *Borotba z orhanizovanoi zlochyinnisti i koruptsiiei (teoriia i praktyka)* 193–199 [in Ukrainian].
18. Zhuravel V A, Sytuatsiynny pidkhid do formuvannia okremykh kryminalistychnykh metodykh rozsliduvannia zlochyniv [Situational approach to the formation of separate forensic methods of crime investigation] (2008) 8 *Teoriia i praktyka sudovoï eksper-tyzy i kryminalistyky* 102–108 [in Ukrainian].

DISSERTATIONS

19. Cherniavskyi S S, Teoretychni ta praktychni osnovy metodyky rozsliduvannia finansovoho shakhraïstva [Theoretical and practical foundations of the methodology of financial fraud investigation] (dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.09. Kyiv, 2010) 610 [in Ukrainian].

CONFERENCE PAPERS

20. Pohoretskyi M A, Prychyny vbyvstv na zamovlennia [Reasons for contract killings] *Aktualni problemy rozkryttia ta rozsliduvannia zlochyniv u suchasnykh umovakh: materialy Vseukr. nauk. – prakt. konf. (m. Zaporizhzhia, 31 zhovt. 2008 r.): u 2 ch. (Zaporizhzhia, YuI DDUVS, 2008) Ch. 1. 142–144* [in Ukrainian].

Isagova N. M.,
 Postgraduate student,
 Department of Criminal Procedure Forensic
 Educational and Scientific Institute of Law
 Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID ID: 0000-0002-9603-6010

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.3-4/280-292>

TYPICAL INVESTIGATORS IN THE INITIAL STAGE OF THE INVESTIGATION OF MURDER COMMITTED WITH PARTICULAR CRUELTY, AND THE ALGORITHM FOR THEIR SOLUTION

Abstract. *The article is devoted to the study of typical investigative situations of the initial stage of the investigation of murders committed with particular cruelty.*

On the basis of a systematic analysis of the scientific forensic literature and the materials of investigative and judicial practice of investigating crimes of the investigated type, it was concluded that it is the investigative situation that develops at a certain stage of the investigation (initial or subsequent) that determines its organization, determines the sequence of procedural actions and their organizational and tactical support.

We considered the investigative situation as an imaginary, abstract, artificial information model, which is the result of a generalization of the practice of investigating criminal offenses of a particular type, as well as a real set of conditions, given factors that exist at a certain stage of the investigation.

The results of the systematic analysis of criminal proceedings opened on the grounds of the crime provided for in Clause 4, Part 2 of Article 115 of the Criminal Code of Ukraine, give grounds for the conclusion that the following typical investigative situations are formed at the initial stage of the investigation: a murder with particular brutality was committed under conditions of obviousness, witnesses to the event were established, the criminal was detained at the scene of the crime; the murder with particular brutality was committed under conditions of obviousness, the witnesses of the event were established, there are establishing (initial) data about the criminal who fled from the scene of the crime; the murder with particular brutality was committed under the conditions of obviousness, witnesses to the event were established, there are no or extremely limited identifying data about the criminal, the criminal fled from the scene of the crime; the murder with particular brutality was committed under conditions of non-obviousness, there are data on the occurrence of a criminal offense with a high level of probability, the criminal was detained at the scene of the incident; the murder with particular brutality was committed under conditions of non-obviousness, there are data on the event of the criminal offense and the identity of the criminal with a high level of probability; the murder with particular brutality was committed under conditions of non-obviousness, there are only probable data (assumptions) about the event and the way the crime was committed, there is no data about the criminal.

Algorithms of procedural actions of the investigator and non-procedural measures are proposed, which should be carried out in every typical investigative situation. The main organizational and tactical features of decision-making and directly conducting investigative (investigative) actions (interrogation of witnesses, suspect, search, investigative inspections, including surveys, appointment of forensic experts, etc.) with the aim of increasing the effectiveness of the investigation at its initial stage are defined.

Key words: *pre-trial investigation, murder with particular cruelty, investigative situation, investigative (search) actions, organization and tactics of investigative (search) actions.*